

Η Γαλλική Επανάσταση στα Βαλκάνια

Εφημερίδα των Συντακτών, 1/9/2024

Η τρίτη επανέκδοση του δοκιμίου του Πασχάλη Κιτρομηλίδη *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη* (ΠΕΚ, 2022) αξίζει να ξαναδιαβαστεί. Όχι τόσο για τις απαντήσεις που δίνει όσο για τις ερωτήσεις που θέτει. Οι ερωτήσεις αυτές είναι, πρώτο, πώς διαδόθηκε η «επαναστατική νοοτροπία» στην ΝΑ Ευρώπη· δεύτερο, πώς αυτή η νοοτροπία διαμεσολαβείται από φιλελεύθερους διανοούμενους όπως ο Ρήγας, ο Κοραΐς και ο Ανώνυμος της *Ελληνικής Νομαρχίας*· και τρίτο, πώς ο «βαλκανικός ριζοσπαστισμός» έκανε αυτή τη θεωρία πράξη.

Ο Κιτρομηλίδης δίνει ενδιαφέρουσες απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα, που όμως δυστυχώς παραμένουν ελλειπίες.

Όσον αφορά τη διαμόρφωση της «επαναστατικής νοοτροπίας», ο Κιτρομηλίδης μιλάει εκτενώς για τη διάδοση των επαναστατικών ιδεών στον ευρωπαϊκό τύπο, την επιρροή της ελληνικής διασποράς, τη γαλλική κατάκτηση των Επτανήσων, αλλά ελάχιστα για τις κοινωνικές συνθήκες που έκαναν δυνατή αυτή τη διάδοση στον ελλαδικό χώρο, όπως το εμπόριο και η άνοδος των πρωτο-καπιταλιστών στην ελληνική ύπαιθρο και τα νησιά.

Ταυτόχρονα, το πρώτο μέρος του βιβλίου είναι κάπως απολογητικό ως προς τον σκοταδιστικό ρόλο της Εκκλησίας. Σχολιάζοντας τον αφορισμό του Ρήγα από το Πατριαρχείο, το κάψιμο των βιβλίων του και την προπαγάνδα της «Πατρικής Διδασκαλίας» που ακολούθησε, ο Κιτρομηλίδης λέει ότι «η Εκκλησία χάνει την ψυχραιμία της». Χάνω την ψυχραιμία μου σημαίνει ότι πράττω εκτός χαρακτήρα. Η Εκκλησία όμως δεν

έπραξε εκτός χαρακτήρα το 1798. Για την ακρίβεια, έκανε αυτό που έκανε πάντα, δηλαδή διέδωσε αντιεπαναστατική σκοταδιστική προπαγάνδα υπερ της οθωμανικής τυραννίας και εναντίον του Διαφωτισμού.

Εδώ οι απόψεις του Κιτρομηλίδη δεν φαίνεται να αποκλίνουν ριζικά από την ασυνάρτητη κοσμοεικόνα που έχει το ίδιο το ελληνικό κράτος για τον εαυτό του: η είσοδος του πανεπιστημίου Αθηνών στα Προπύλαια κοσμεύεται από τον Ρήγα στα δυτικά και από τον Γρηγόριο τον Ε΄ στα ανατολικά. Αυτό είναι σαν να βάζεις δίπλα δίπλα τον Γαλιλαίο και την Ιερά Εξέταση.

Αλλά το βασικό πρόβλημα του βιβλίου δεν είναι οι ευφημισμοί του Κιτρομηλίδη. Το πρόβλημα είναι η κεντρική του αναλυτική διάκριση ανάμεσα σε «φιλελεύθερους» και «ριζοσπάστες». Στους πρώτους, λέει ο Κιτρομηλίδης, συγκαταλέγονται ο Κοντορσέ και οι Γιρονδίνοι, η Μαντάμ ντε Στελ και ο Κονστάν, ο Κοραής και ο Κωνσταντίνος Κούμας. Στους δεύτερους ανήκουν οι Ιακωβίνοι, ο Ρήγας και ο Ανώνυμος. Ο «ριζοσπαστισμός», υποστηρίζει ο Κιτρομηλίδης, εκφράζει ταύτοχρονα τον ρεπουμπλικανικό αντιμοναρχισμό (αυτό δεν είναι πλεονασμός) και την «θεμελιώδη αμφισβήτηση» της μορφής κοινωνικής οργάνωσης, βασισμένη σε μια ρουσσωϊκή κριτική της εξάρτησης και της μεγάλης έγχειας ιδιοκτησίας.

Ωστόσο οι περισσότεροι μη-Ιακωβίνοι ριζοσπάστες της περιόδου είναι φιλελεύθεροι. Ο Κοντορσέ, για παράδειγμα, είναι ρουσσωϊκός μέχρι το κόκκαλο, ενώ ο Κοραής και ο Κούμας συχνά εκφράζουν ρουσσωϊκές ιδέες. Με άλλα λόγια, η θέση του Κιτρομηλίδη ότι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους φιλελεύθερους και τους ριζοσπάστες είναι ο Ρουσσώ δεν κρατάει νερό. Μάλιστα εδώ караδοκεί ένας ψυχροπολεμικός μύθος, πιθανόν έμπνευσης του Φρανσουά Φυρέ, ο οποίος εξισώνει τον Ρουσσώ με τους Ιακωβίνους και τους Ιακωβίνους με τον ολοκληρωτισμό. Δηλαδή Ρουσσώ=Ιακωβίνοι=Τρόμος.

Ό,τι κι αν πούμε για τη δεύτερη, η πρώτη εξίσωση δεν ισχύει. Αφενός οι Ιακωβίνοι δεν είχαν κάποια συνεκτική ιδεολογία και, αφετέρου, όπως έχει δείξει ο Νταν Έντελσταϊν και άλλοι, όποια ιδεολογία κι αν είχαν οι Ιακωβίνοι κάθε άλλο παρά ρουσσωϊκή ήταν. Άρα, ακόμα κι αν υπάρχει διάκριση ανάμεσα σε ριζοσπάστες και φιλελεύθερους, αυτή δεν είναι η πολιτική θεωρία του Ρουσσώ.

Ίσως το πιο ενδιαφέρον κεφάλαιο του βιβλίου είναι το τρίτο. Εκεί ο Κιτρομηλίδης ισχυρίζεται ότι οι αντι-τυραννικές ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης δεν ήταν αναγκαία εθνοκεντρικές από την αρχή. Δηλαδή η μετενσάρκωση του “Vive le Roi” στο “Vive la Nation” δεν μετατοπίστηκε αμέσως προς τα νοτιοανατολικά ως η γνωστή κοινοτοπία «από ραγιάδες χριστιανοί σε Έλληνες πολίτες». Η βαλκανική ένωση του Ρήγα, για παράδειγμα, δεν αναπαριστούσε κάποιο εθνικό κράτος, ενώ η ελληνική «νομαρχία» του Ανώνυμου αποδεχόταν την εθνική ταυτότητα μόνο ως μέσο για τη καταστροφή της οθωμανικής τυραννίας.

Ωστόσο ο Κιτρομηλίδης δεν εξηγεί πώς αυτό το αμιγές μέσο του εθνικισμού μετατρέπεται σε αυτοσκοπό, ή έστω πώς και γιατί συντελείται η μετάβαση από πολυεθνικό πρόσταγμα ίσης ελευθερίας σε εθνικιστικό πρόγραμμα ταύτισης του έθνους με το κράτος («από χριστιανός ραγιάς, Έλληνας πολίτης»). Εδώ, και πάλι, η απουσία κοινωνικής θεωρίας αφήνει ένα πολύ σημαντικό εξηγητικό κενό. Και δεν αρκεί να πούμε ότι η ιδέα ενός πολυεθνικού, αντιτυραννικού, δημοκρατικού κράτους αποδείχτηκε αδύναμη μπροστά στη μετα-ναπολεόντεια επέλαση του εθνικισμού. Αυτό συνιστά, εκτός από αναχρονισμό, και λήψη του ζητούμενου.